

Nailə MİRZƏYEVA

AMEA Folklor İnstitutu

“Dədə Qorqud” şöbəsinin böyük elmi işçisi

E-mail: abilova.nailya@mail.ru

ORCID ID: 0009-0009-8840-8396

https://doi.org/10.59849/2309-7949.2026.1.41

“KİTABİ-DƏDƏ QORQUD” DASTANINDAKI ATALAR SÖZLƏRİ VƏ MƏSƏLLƏRİN POETİK XÜSUSİYYƏTLƏRİ

Açar sözlər: “Kitabi-Dədə Qorqud”, atalar sözləri, məsəllər, poetika, folklor, bədii dil, metafora, paralelizm, milli düşüncə

ABSTRACT

THE POETIC CHARACTERISTICS OF PROVERBS AND SAYINGS IN THE EPIC «THE BOOK OF DEDE GORGUD»

In this article the poetic characteristics of proverbs and sayings in the epic “The Book of Dede Gorgud” are studied systematically. The main goal of the study is to characterize these folklore units not only as expressions with didactic content, but also as poetic texts with high artistic and aesthetic value. In the study the artistic characteristics of proverbs and sayings, such as rhythmic-melodicity, imagery, metaphoricity, parallelism, repetition and syntactic structure are analyzed, the ways in which they are integrated into the overall poetics of the epic are shown.

In the article these idioms reflect the Turkic national worldview, ethical values and aesthetic thinking, as well as play an important functional role in the ideological and artistic structure of the epic are based on. As a result, it is determined that the proverbs and sayings in the epic “The Book of Dede Gorgud” serve as a connecting bridge between folklore and written literature and is one of the important examples of the Turkic poetic thought tradition.

Keywords: The Book of Dede Gorgud, proverbs, sayings, poetics, folklore, artistic language, metaphor, parallelism, national thought.

РЕЗЮМЕ

ПОЭТИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ПОСЛОВИЦ И ПОГОВОРОК В ЭПОСЕ «КИТАБИ – ДЕДЕ КОРКУД»

В данной статье системно исследуются поэтические особенности пословиц и поговорок, представленных в эпосе «Китаби-Деде Коркуд». Основной целью исследования является характеристика этих фольклорных единиц не только как дидактических высказываний, но и как художественно-эстетических текстов с высокой поэтической ценностью. В работе анализируются такие художественные особенности пословиц и поговорок, как ритмико-мелодическая организация, образность, метафоричность, параллелизм, повтор и синтаксическое строение, а также рассматриваются пути их интеграции в общую поэтику эпоса.

В статье рассказывается о том, как данные изречения отражают национальное мировоззрение, этические ценности и эстетическое мышление тюркского народа, а также играют важную функциональную роль в идейно-художественной структуре эпоса. В результате исследования делается вывод о том, что пословицы и поговорки в «Китаби-Деде Коркуд» выполняют связующую функцию между устным фольклором и письменной литературой и представляют собой значимые образцы тюркской поэтической традиции.

Ключевые слова: «Китаби-Деде Коркуд», пословицы, поговорки, поэтика, фольклор, художественный язык, метафора, параллелизм, национальное мышление.

Atalar sözü və məsəllər xalqın həyatı və məişəti, düşüncə tərzı, əmək fəaliyyəti ilə sıx bağlı olan formaca kiçik, mənaca dərin janrlardandır. Atalar sözü və məsəllərdə xalq hikməti, xalq zəkası, insanların əsrlərdən bəri əldə etdiyi sınaq və

təcrübələrin nəticələri ümumiləşdirilir. Ona görə də danışıq dilində ifadələrin daha canlı, sərrast və təsirli olması üçün atalar sözü və məsəllərdən istifadə olunur. Atalar sözləri və məsəllər ayrı-ayrı tədqiqatlarda müxtəlif ifadələrlə təqdim edilir: ruslar onları ibrətamiz söz, qanadlı söz, qızıl söz kimi təqdim edir, Şərq xalqları isə onlara dilin gülzarı, ipə-sapa düzülmemiş incilər, yunanlar və romalılar hakim fikirlər, italyanlar xalq məktəbi, ispanlar ruhun təbiəti, ingilislər və fransızlar təcrübənin barı və s. adlar vermişdir.

Atalar sözü və məsəllər folklorun qədim janrlarından biridir. Bu janr öz mənşəyini ilkin ibtidai icma dövründən alır. O vaxtdan bəri insanların həyat, təbiət haqqındakı təcrübələri, bilik və sınaqları qısa və bədii şəkildə ifadə edilərək zəmanəmizə qədər gəlib çıxmışdır. Atalar sözü və məsəllərdə xalq həyatının, insanlıq tarixinin bütün dövrlərinə aid əlamətlər yaşamaqdadır.

Atalar sözü və məsəllər mahiyyətcə bir-birinə çox yaxındır. Bunları bir-birindən ayırmaq bəzən çətin olur. Lakin onları fərqləndirən bəzi mühüm cəhətlər də vardır. Bu barədə müxtəlif fikirlər söylənmişdir. Bəzi tədqiqatçılar bu fərqləri onların qrammatik quruluşunda görmüş, bəziləri həcmcə kiçik və böyük olmalarında axtarmış, bəziləri isə çox məcaz, idiom, müqayisə və s. işləndiyinə görə atalar sözlərindən seçildiyini qeyd etmişlər (Əfəndiyev, 1992: 109-110).

Çox sayda atalar sözlərinə Azərbaycanın və ümumən türk dünyasının şah əsəri olan “Kitabi-Dədə Qorqud” dastanında rast gəlinir. Qorqud Atanın dilindən təqdim edilən yetmişdən artıq pəremik vahid atalar sözlərinin toplanıb yazıya alınmasının ilkin təcrübələrindən sayıla bilər. İki minədən artıq atalar sözü və zərbi-məsəlin yazıya köçürüldüyü “Oğuznamə”nin, həmçinin mindən artıq atalar sözü və xalq məsəlini özündə birləşdirən XVIII əsr abidəsi “Əmsali-türkanə”nin üzə çıxarılması belə bir qənaət formalaşdırır ki, Azərbaycan pəremik vahidlərinin toplanıb yazıya köçürülməsi təxminən XV-XVI yüzilliklərə dayanır.

Müqayisə və qarşılaşdırmalara əsasən demək mümkündür ki, “Kitabi-Dədə Qorqud”un “müqəddimə”sindəki atalar sözləri və zərbi-məsəllər “Kitab”ın ayrı-ayrı “boy”ları ilə ya birbaşa, ya da dolaylı şəkildə bağlanır. Bəzən isə onların məna yükü “boy”ların ümumi məzmunu ilə tam üst-üstə düşür. “Kitab”ın “müqəddimə” hissəsindəki atalar sözləri və zərbi-məsəllər barədə düşündükcə uca və müqəddəs tanrı, gözəl və mərd ana, igid və cəsur ata, qeyrətli və ağıllı oğul, sevimli qardaş, həmçinin xain və yalançı obrazlarının ilkin görüntüləri göz önündə canlanır.

“Kitabi-Dədə Qorqud”un 12 “boy”unu “müqəddimə”siz təsəvvür etmək qeyri-mümkündür. “Boy”lar müqəddimə ilə bərabər böyük və zəngin görünür. Çünki “müqəddimə”, xüsusən orada verilmiş atalar sözləri və zərbi-məsəllər “boy”lara açar rolunu ifadə edir. E.Əlibəyzadə həmin atalar sözləri və zərbi-məsəlləri daşdığı məna və əhatə etdiyi sahələrə görə aşağıdakı kimi qruplaşdırıb: “a) ümumi həyat yolunun müəyyən olunmuş fikirləri əsasında çıxarılan nəticələrin bədii ifadəsi; b) təbiət hadisələrinin gedişi əsasında çıxarılan nəticələrin bədii ifadəsi; c) ailə-məişət, övlad-valideyn münasibətləri əsasında çıxarılan nəticələrin bədii ifadəsi; c) dostluq – düşmənçilik münasibətləri əsasında çıxarılan nəticələrin bədii ifadəsi; d) heyvanlara münasibət əsasında çıxarılan nəticələrin bədii ifadəsi; e) el aşığı, ozan haqqında yaranan təsəvvürlərdən çıxarılan nəticələrin bədii ifadəsi; ə) xəlqi keyfiyyət, məşğuliyyət əsasında çıxarılan nəticələrin bədii ifadəsi; f) igidlik, mərdlik-namərdlik əsasında çıxarılan nəticələrin bədii ifadəsi; g) göylə-

rə sitayiş və islami təsəvvürlər əsasında çıxarılan nəticələrin bədii ifadəsi” (Tanrıverdi, 2007: 292).

Müəllif “Kitab”ın “müqəddimə” hissəsindəki atalar sözləri və zərbi-məsəlləri mənə tutumu baxımından qruplaşdırmaqla bərabər, onların dastandakı hadisə və əhvalatların inkişafına təsir göstərməsindən də bəhs edib. O, “oğul atanın yetiridir, iki gözünün biridir” atalar sözünü “Qazan bəyin oğlu Uruz bəyin dustaq olduğu boy”u ilə əlaqələndirib: “Ata ağlının, hünərinin, səxavətinin, qeyrət və yetkin oğuz ləyaqətinin övlada keçməsi dünyanın ən böyük nemətidir, əvəzsiz töhfədir. Onu heç nə ilə əvəz etmək olmaz. Buna görə Qorqud Ata başlanğıcda tezis məzmunlu bir məsəli işlətmişdir: “Oğul atanın yetiridir, iki gözünün biridir”.

“Müqəddimə”də Dədə Qorqud haqqında belə deyilir: “Qorqud Ata Oğuz qövminin müşkilini həll edərdi. Hər nə iş olsa, Qorqud Ataya tanışınca işləməzlər. Hər nə ki buyursa, qəbul edərlər...” Dədə Qorqudun bu xüsusiyyətləri birbaşa “Kitab”la bağlanır. Məsələn, Dədə Qorqud “Basatın Təpəgözü öldürdüyü boy”da oğuzların çətin işlərini həll edən müdrik bir qoca kimi çıxış edir: “Dədə Qorqud Dəpəgözə göndərdilər. Gəldi, səlam verdi. Aydır: “Oğul, Dəpəgöz, Oğuz əlində zəbun oldu, bunaldı. Ayağın torpağına məni saldılar. Sana kəsim verəlim, deyirlər” – dedi. Dəpəgöz aydır: “Gündə altmış adam verin yeməgə!” – dedi. Dədə Qorqud aydır: “Bu vechlə sən adam qomaz, dükədersən – dedi. Əmma gündə eki adam ilə beş yüz qoyun verəlim!” (Kitabi- Dədə Qorqud, 1988, 99).

Dədə Qorqud oğuz igidlərinə ad verir: “Bayandur xanın ağ meydanında bu oğlan cəng etmişdir. Bir buğa öldürmüş sən oğlan, adı Buğac olsun. Adını bən verdüm, yaşını Allah versün”.

Yaxud: “... Dədəm Qorqud gəldi, oğlana ad qodı... Sən oğlını Bamsam deyü oxşarsan; bunun adı Boz ayğırlıq Bamsı Beyrək olsun! Adını bən dedim, yaşını Allah versün!” (Kitabi- Dədə Qorqud, 1988:54).

Adqoyma mərasimi ilə bağlı Dədə Qorqudun dilindən verdiyimiz nümunələr üslub baxımından oxşardır. Hətta eyni cümlə strukturu da müşahidə olunur. Konkret desək, “Adını bən verdüm, yaşını Allah versün – dedi” cümləsi ilə “Adını bən dedim, yaşını Allah versün!” – dedi” cümləsi arasında semantik tutum baxımından heç bir fərq yoxdur. Fərq yalnız funksiyaca eyni olan “verdüm” və “dedim” predikatlarındadır. Bu isə təhkiyəçi dilinin zənginliyi kimi dəyərləndirilə bilər.

“Müqəddimə”də Dədə Qorqudun dilindən verilən müdrik sözlər silsiləsi – atalar sözü və zərbi-məsəllər səviyyəsinə yüksələn kəlamlar boyların leytmotivi kimi, boylardakı hadisə və əhvalatlardan doğan məntiqi nəticələr kimi səslənir. Həm də bunlar sıralanaraq müəyyən ahəngə, melodiya görə də “Müqəddimə”də Dədə Qorqud adına 5-6 dəfə müraciət edilir və hər dəfə, hər “keçid”də ton, deyiliş tərz, üslub dəyişir”. Dədə Qorqudun söylədiyi müdrik sözlər:

Allah-Allah diməyincə işlər onmaz.
Qadir tənri verməyincə ər bayımaz.
Əzəldən yazılmasa, qul başına qəza gəlməz.
Əcəl vədə irməyincə kimsə ölməz.
Ölən adam dirilməz, çıxan can gerü gəlməz.
Təkəbbürlük eyləyəni tənri sevməz

(Kitabi- Dədə Qorqud, 1988: 31).

Dədə Qorqudun dilindən verilmiş kəlamalarda türkün tanrıya, təbiətə və insanlara münasibəti, dünyagörüşü, həyata və baş verən hadisələrə baxış tərzi bədii şəkildə ifadə olunub. Türk təfəkkürünün, onun zəngin mənəvi dünyasının böyüklüyündən xəbər verən bu kəlamalar dupduru bulaq suyu kimi tarixdən süzülə-süzülə, cilalana-cilalana bu günümüzədək ötürülüb. (Tanrıverdi, 2007: 292-295, 297, 302)

Cəlal Bəydilinin (Məmmədovun) tərtib etdiyi “Atalar sözü” kitabında “Kitabi-Dədə Qorqud”dan seçdiyi iki minəcən atalar sözü çap edilmişdir. Burada xalq təcrübəsi, xalq hikməti Dədə Qorqudun adı ilə əlaqədar təqdim edilir. Dədə Qorqud söyləmiş:

Yapa-yapa qarlar yağsa, yaza qalmaz.
Ağlamaqla nəsnəmi olur?
Allah-Allah diməyincə işlər önməz.
Alp ər ərdən adın yaşıрмаq eyib olur.
Ana haqqı, Tanrı haqqı.
Aslan ənigi yenə aslandır.
At işləməsə, ər öyünməz.
At yeməyən acı otlar bitincə bitməsə yey.
Ata adını yürütməyən xoyrad oğul,
Ata belindən enincə enməsə yey.
Baş əsən olsa, börk bulunmazmı olur?
Bu dünyayı ərənlər əql ilə bulmuşlar.
Çıxan can geri gəlməz.
Doğru yolu görürkən, əyri yoldan gəlməyolim.
Dövlətli oğul qopsa, ocağının közüdür.
Dövlətsiz oğul qopsa, ocağının külidir.
Əcəl vədə irməyincə kimsə ölməz.
Kül təpəcik olmaz.
Qarı düşmən dost olmaz.
Qız anadan görməyincə öyüd almaz

(Kitabi-Dədə Qorqud, 1988: 31).

Yuxarıda qeyd etdiyimiz atalar sözü və məsəllərin müasir danışiq dilində işlənen tarixi variantlarıyla qarşılaşdırılması pəremik vahidlərin (qısalmağı və genişləməyi) həqiqətən də, əski savlardan gəldiyi, onların artıq dəyişmiş fikir və dünyagörüşlərlə bağlı olanlarından bəzilərinin artıq işləklidən qaldığı, bir sözlə, dil-nitq vahidlərinin struktur qanunauyğunluğu istiqamətində necə formalaşdığı haqqında müəyyən təsəvvür yaradır (Bəydili (Məmmədov), 2004: 13).

Atalar sözləri və məsəllər əsrlərin sınağından çıxaraq bu günümüzə qədər gəlib çatmış, xalqımızın həyat təcrübəsini, dünyagörüşünü və mənəvi dəyərlərini əks etdirən hikmət xəzinəsidir. Atalar sözü və məsəllər həm folklorun mühüm janrı kimi, həm də poeziya ilə bağlılığı baxımından xüsusi maraq doğurur. Onların poetik xüsusiyyətləri xalq düşüncəsinin bədii ifadə imkanlarını ortaya qoyur.

Atalar sözlərinin əsas poetik xüsusiyyətlərindən biri də onların qısa və yığcam fikirlərlə böyük mənə kəsb etməyidir. Bir neçə kəlmə ilə böyük həqiqətlər ifadə olunur. Məsələn, “Aslan ənigi yenə aslandır”, bu atalar sözü “Kitabi-Dədə

Qorqud” dastanının ideya – estetik sistemində nəsil, soy və irsi keyfiyyət anlayışının bədii ifadəsi kimi çıxış edir. Bu ifadə aşağıdakı semantik qatları ehtiva edir:

1. Genetik və irsi keyfiyyət ideyası. Atalar sözü metaforik əsasda qurulmuşdur: “aslan”güç, igidlik, mərdlik və hakimiyyət rəmzidir; “ənək”(balası) isə davamlılıq və nəsil anlayışını təcəssüm etdirir. Bu konstruksiya göstərir ki, mənəvi və fiziki üstün keyfiyyətlər nəsilən-nəslə ötürülür. Dastanın qəhrəmanlıq poetikasında igid oğulun igid atanın davamçısı olması ideyası mühüm yer tutur.

2. Sosial-struktur məzmunu: Dastanda tayfa və soy kimliyi sosial statusun əsas göstəricilərindən biridir. Bu atalar sözü ictimai ierarxiyanın legitimləşdirməsinə xidmət edir: yəni nüfuzlu nəslin nümayəndəsi potensial olaraq həmin xüsusiyyətləri daşıyır. Beləliklə, ifadə Oğuz cəmiyyətinin patriarxal düşüncə modelini əks etdirir.

3. Poetik-funksional xüsusiyyəti: Mətn daxilində bu tip atalar sözləri obrazların xarakteristikasını yığcam və exspressiv şəkildə təqdim edir. Qısa, lakin semantik baxımdan yüklü olan ifadə epik mətnin ritmini gücləndirir və qəhrəman tipinin ideal modelini formalaşdırır.

“Aslan” zoonimik simvol kimi türk epik ənənəsində ali dəyər göstəricisidir. Bu baxımdan atalar sözü yalnız bioloji irsliyi deyil, həm də mənəvi-mədəni irsin davamlılığını ifadə edir. Nəticə etibarilə, “Aslan ənigi yenə aslandır” atalar sözü dastanın qəhrəmanlıq konsepsiyasını, soy kultunu və irsi igidlik ideyasını poetik şəkildə ümumiləşdirən paremiyadır.

“Nəsibində var isə, qaşığına çıxa gələ” atalar sözü “Kitabi-Dədə Qorqud” dastanının dünyagörüşü sistemində taleyə (qismətə) inamın poetik ifadələrindən biri kimi çıxış edir. Bu məsələnin semantik əsasını “nəsib” anlayışı təşkil edir. “Nəsib” klassik türk – islam düşüncə sistemində ilahi təqdir, insan üçün müəyyən olmuş ruzi və ya taleyin payı mənasında işlənir. Atalar sözündə ifadə olunan fikir ondan ibarətdir ki, əgər bir nemət, uğur və ya qismət insan üçün yazılıbsa, o, ən gözlənilməz və ən sadə vasitə ilə belə - “qaşığına” ona yetişəcəkdir. Burada “qaşığı” məişət detali olmaqla gündəlik həyatın, sadəliyin və təbii axarın simvoludur. Mətnin poetik strukturu iki əsas məqam üzərində qurulmuşdur:

1.Şərt-nəticə modeli: “Nəsibin var isə”- şərt budağı; “qaşığına çıxa gələ”- nəticə budağı. Bu sintaktik paralelizm fikrin qətiyyətini və ümumiləşdirilmiş xarakterini gücləndirir.

2. Metaforik obrazlılıq: Qismətin “qaşığına çıxması” obrazı hiperbolik-metaforik ifadədir və tale anlayışını konkret, hiss edilə bilən məişət predmetinə bağlayaraq abstrakt məfhumu vizuallaşdırır.

Dastanın ideya-məzmun sistemində insanın igidliyi, əxlaqi keyfiyyətləri və iradəsi mühüm yer tutsa da, nəticə etibarilə hadisələrin sonluğu çox zaman ilahi yazıya bağlanır. Bu baxımdan məsələdə həm fatalizm elementi, həm də ruziyə arxayınlıq motivi mövcuddur. Yəni insan çalışmalıdır, lakin, son nəticə Tanrının hökmü ilə müəyyənləşir. Beləliklə, bu atalar sözü “Kitabi-Dədə Qorqud” dastanının poetik təfəkküründə taleyə inamın, ilahi bölgünün və həyatın bədii axarına etimadın lakonik və obrazlı ifadəsi kimi dəyərləndirilə bilər.

“Gün çıxmada ulduz sönməz”. Günəş və ulduzlar zamanın və taleyin rəmzidir. Hər hadisənin öz vaxtı var, zorla dəyişmək mümkün deyil. Dastanda hər igi-

din şöhrət qazanma anı vardır. Qəhrəmanlıq vaxtı çatmadan baş vermir. Bu deyim epik zaman anlayışını ifadə edir.

Dastandakı paremioloji vahidlərdə rast gəlinən poetik xüsusiyyətlər təbiət hadisələrinin insan taleyi ilə paralel təqdim olunması, metaforik və simvolik düşüncə üstünlük təşkil edir. Kosmos-insan-cəmiyyət vəhdəti yaradır, şifahi xalq ədəbiyyatına uyğun ritm və obrazlılıq yaradır, dastanın ideya və estetik bütövlüyünü təmin edir, xalqın fəlsəfi dünyagörüşünü əks etdirir. Bu baxımdan paremioloji material dastanın ən qiymətli poetik qatlarından biridir (Kitabi-Dədə Qorqud, 1988: 32-35, 57-60, 112-118).

İkinci mühüm cəhət bədii obrazlardır. Xalq hikmətləri metafora, təşbeh, təzad kimi poetik vasitələrlə gücləndirilir. Məsələn, od olmayan yerdən, tüstü çıxmaz” atalar sözü sadə həyat hadisəsini dərin fəlsəfi məna ilə izah edir. Məsələn, təkəbbürlük edəni tanrının sevmədiyi həm “Baybörənin oğlu Bamsı Beyrək boyu”nda, həm də “Duxa qoca oğlu Dəli Domrul boyu”nda real şəkildə görünür. Belə ki, Dəli Domrul da, Dəli Qarcar da tanrı tərəfindən cəzalandırılır.

Maraqlıdır ki, “Allah-Allah deməyincə işlər düzəlməz” atalar sözü “Təkəbbürlük eyləyəni tanrı sevməz”lə “müqəddimə” daxilində oxşar fiqurlar kimi çıxış edir. Bu “boy”lardan verilən nümunələrdə tanrının lovğa, təkəbbürlü insanı yox, onu qəbul edəni, ona inananı sevdiyi təqdim olunan sintaktik bütövlərdə bütün aydınlığı ilə təsvir edilir (Tanrıverdi, 2007: 305).

Atalar sözləri və məsəllərdə ritm və qafiyəlilik də diqqəti cəlb edir. Bu, onların həm musiqililiyini artırır, həm də yadda saxlanmasını asanlaşdırır. Məsələn, “Borclu ölər, borcu ölməz”. Atalar sözü və məsəllərin digər mühüm cəhəti onların didaktik əhəmiyyətə malik olmasıdır. Atalar sözü və məsəllər gənc nəslin tərbiyəsində çox vacibdir. Gənclər, yeniyetmələr onlar vasitəsilə həyat təcrübəsi qazanır, dünyanı, davranış qaydalarını, əxlaq normalarını, adət-ənənləri, həyat həqiqətlərini öyrənirlər.

Atalar sözləri və məsəllərin digər mühüm xüsusiyyətlərindən biri də onlarda milli dəyərlərin ifadə edilməsidir. Azərbaycan-türk atalar sözlərində ailə, namus, qonaqpərvərlik, dostluq və əmək kimi dəyərlər ön plana çəkilir. Bu, xalqın mənəvi düşüncə tərzini poetik şəkildə təcəssüm etdirir. Beləliklə, “Kitabi-Dədə Qorqud” dastanındakı atalar sözləri və məsəllər yalnız folklor janrı nümunələri kimi deyil, həm də yüksək poetik dəyərə malik bədii ifadə formaları kimi qiymətləndirilə bilərlər. Onlar bədii cəhətdən zəngin olmaqla yanaşı, həm də tərbiyəvi əhəmiyyətə malikdir. Atalar sözləri və zərbi-məsəllər dastanın ideya-estetik bütövlüyünü təmin edir, milli-mənəvi dəyərlərin nəsildən-nəslə ötürülməsində mühüm rol oynayır. Paremilərin poetik xüsusiyyətləri türk epik təfəkkürünün bədii gücünü və estetik potensialını aydın şəkildə nümayiş etdirir.

ƏDƏBİYYAT

- Atalar sözü / tərtib ed. Bəydili C. (Məmmədov). – Bakı: Öndər nəşriyyat. – 2004. 264 s.
Əfəndiyev P. Azərbaycan şifahi xalq ədəbiyyatı / – Bakı: Maarif. – 1992. – 477 s.
Kitabi-Dədə Qorqud. Tərtib ed. F.Zeynalov, S.Əlizadə. – Bakı: Yazıçı. – 1988. 266 s.
Tanrıverdi Ə. “Kitabi-Dədə Qorqud”un söz dünyası / Bakı: “Nurlan”. – 2007. 456 s.

